

Видавництво Elsevier як джерело поповнення сучасних бібліотечних ресурсів

У наш час як в Україні, так і у світі виробникам, агрегаторам друкованої продукції досить нелегко знайти нових споживачів – молодь приваблюють здебільшого електронні версії книг/журналів, адже сучасні гаджети, підключені до світової мережі, дають змогу реципієнтам економити фізичні й розумові зусилля, час пошуку необхідної інформації та навіть простір для їх транспортування чи зберігання.

Поряд із традиційними бібліотечними установами різних рівнів електронна бібліотека мережі Інтернет за різноманіттям та обсягом матеріалу вже давно перекидає фонди найвідоміших книгозбірень світу. Щоправда, порівняння друкованих й електронних фондів навряд чи буде контраверсійним, адже цінність певних друкованих експонатів, таких, наприклад, як Пересопницьке Євангеліє, неможливо визначити, керуючись винятково інформаційною складовою.

У якому вигляді існуватиме бібліотека, коли будуть переведені в цифровий формат усі її фонди, на це питання відповідь дасть час. Можливо, у майбутньому онлайнове обслуговування читачів стане основним видом бібліотечної діяльності. Можливо, бібліотека як інституція існуватиме лише в інтернет-просторі на кшталт уже діючої Європейської бібліотеки. Поки можемо стверджувати, що наразі бібліотеки всіх рівнів перебувають у стані пошуку, трансформацій, не завжди маючи достатнє фінансове забезпечення вирішення своїх проблем. Звичайно, ця обставина не може позначатися на якості забезпечення читачів необхідною інформацією. Адже кожен громадянин демократичного суспільства має право на вільний доступ до інформації, максимально повне задоволення своїх інформаційних потреб. Без володіння науковою інформацією у світовому масштабі важко сподіватися на помітні здобутки вчених окремої країни. Якщо ж узяти ті наукові сфери, розвиток яких сьогодні можна назвати надзвичайно стрімким (наприклад, електроніка, кібернетика, нанотехнології, біохімія тощо), то тут проривні винаходи взагалі неможливі без урахування новітніх здобутків усієї наукової спільноти, без аналізу основних тенденцій розвитку сучасної науки. Інформацію про останні наукові відкриття вчені всього світу дедалі частіше отримують з наукометричних баз даних і періодичних видань таких видавництв, як Elsevier, Springer і ще кількох американських і європейських товариств (American Chemical Society, American Physical Society, Institute of Physics та ін.). Проте нинішня економічна нестабільність вносить певні корективи в діяльність як виробників, так і споживачів вищезгаданих періодичних видань. Для прикладу, візьмемо одного з лідерів сучасного

ринку періодики компанію Elsevier, що входить до групи Reed Elsevier. Вона працює на видавничому ринку з 1880 р. і, за оцінками експертів, є однією з 500 найбільших (і, звичайно ж, найприбутковіших) компаній світу. Штат установи перевищує 7 тис. робітників, які працюють у 70 офісах 24 країн світу. Протягом останніх десятиліть ця компанія перетворилася в один з найбільших у світі видавничих холдингів наукової, технічної й медичної літератури. У наш час інформаційними продуктами Elsevier користуються понад 30 млн учених, викладачів ВНЗ, студентів і фахівців різних галузей в усьому світі. Основними користувачами як друкованих, так й електронних інформаційних продуктів Elsevier є науково-дослідні центри, бібліотеки (національні та університетські), міністерства, відомства понад 180 країн світу. Маючи значний фінансовий капітал, компанія щорічно пропонує користувачам нові науково-інформаційні проекти, поповнюючи як поточну, так й архівну колекцію своїх журналів і книжок.

Сьогодні на сайті компанії розміщено цінові пропозиції майже на 2500 журналів, які можна передплатити в поточному році. Ціни на них варіюються від 50 до 10 тис. євро за комплект: нові, маловідомі та ті, що не користуються значним попитом, є дешевими, а загальновідомі, престижні й найзапитованіші – значно дорожчими. Наприклад, журнал *Colloids and Surfaces*, який висвітлює наукові здобутки й проблеми з психохімічної інженерії та біоніки, коштує 9914 євро; *Computer Methods in Applied Mechanics and Engineering* – 9500 євро. Загалом усі зазначені на сайті періодичні електронні видання, які може передплатити кожний охочий, компанія оцінює на загальну суму майже 5 млн євро.

Оскільки видавництво Elsevier заінтересоване в опануванні нових ринків збуту, його менеджери спрямовують свої погляди насамперед на «країни третього світу». Цим користувачам пропонуються різноманітні знижки й пільги. Для університетських і наукових консорціумів сьогодні пропонуються (без урахування моделі Article Choice, де оплата здійснюється за кожною окремо завантаженою науковою статтю в розмірі близько 20 дол. США) два пакети повнотекстових журналів – SciVerse Science Direct Freedom Collection (далі – FC) та SciVerse Science Direct Subject Collection (далі – SC), які можна придбати за значно меншу плату через оптові закупівлі.

Більшість журналів FC (це понад 1900 назв) наявні в SC (загальна кількість – близько 2200). FC містить деякі праці, відсутні в SC. Їх можна в цілому охарактеризувати як маловідомі, непопулярні й нові, що перебувають на стадії випробування. До SC входять деякі, відсутні у FC, періодичні видання, які давно відомі в науковому світі. Вони є досить дорогими. Так, журнал *Cell*, заснований у 1974 р., коштує близько 2 тис. євро. У ньому

представлені новітні досягнення з хімії, біології, біогенетики, а статті з біохімії досить часто публікують автори, вшановані Нобелівською премією.

З урахуванням зазначеного та у зв'язку з тим, що SC є тематично скомпонованою, тобто її (доступ до неї) можна закупувати не тільки цілком, а й вибірково, окремими предметними колекціями, вона є дорожчою, ніж FC.

Представники компанії зазвичай наголошують на складності проведення розрахунків вартості різних конфігурацій SC. Адже формула, за якою здійснюються розрахунки, охоплює ряд параметрів: кількість науковців, які працюють в установі, середній прожитковий мінімум у країні, сукупний дохід на душу населення, ВВП держави тощо. Ця формула, за словами представників Elsevier, є унікальною розробкою компанії та не підлягає розголошенню. Вона дає змогу об'єктивно, максимально точно здійснити розрахунки вартості споживання продуктів для конкретної організації або всієї країни з урахуванням насамперед економічного чинника. Проте Elsevier на етапі ведення переговорів досить часто наголошує, що виставлені ціни є значно нижчими за обґрунтовані, підкреслюючи, що компанія бере до уваги багаторічну плідну співпрацю з конкретною організацією і виходить з економічних реалій у країні і світі.

Безумовно, для компанії Elsevier найвигіднішою є так звана «національна передплата», адже вона робить її своєрідним монополістом з надання доступу до міжнародних наукометричних баз даних і водночас збільшує імовірність продовження контракту з надання цих послуг у наступні роки. Національна передплата уможлиблює користування певними електронними ресурсами на території всієї країни (у зазначених організаціях), і ціни за надання послуг, безумовно, теж варіюються. Наприклад, для Польщі ця сума становить близько 3 млн євро на рік, для Угорщини – 3,5 млн, для Литви, Естонії, Болгарії – приблизно 1 млн євро.

Якщо проаналізувати фінансові звіти компанії, то можна помітити стрімке зростання її доходів за останні п'ять років:

Рік	Грошовий обіг, млн євро	Прибуток (з податками), млн євро
2006	2236	581
2011	6902	1090

Збільшення доходів компанії протягом останніх років пов'язане не тільки зі зростанням цін на періодичні видання (хоча в «докризисні часи» їхня вартість щорічно зростала приблизно на 10 %), а й з розширенням кола

клієнтів. Разом з тим, хоча продукти Elsevier сьогодні вкрай необхідні вченим для здійснення повноцінної дослідницької діяльності, протягом останніх двох років науковці з різних країн світу дедалі частіше вдаються до «бойкоту» дорогих науково-інформаційних ресурсів. Вони свідомо не передплачують продукцію таких компаній, як Elsevier, аргументуючи це непомірно, економічно не обґрунтованими, високими цінами на періодичні онлайн-ресурси. Учені вважають, що оскільки статті приймаються на безоплатній основі, то й доступ наукової спільноти до них має бути безкоштовним.

Останнім часом як альтернативу платним інформаційним ресурсам науковці створюють безкоштовні інформаційні ресурси в межах своєї країни (як, наприклад, у Бразилії). З часом такі національні науково-інформаційні бази можна буде об'єднати на глобальному рівні.

Конкретним прикладом протесту проти нинішньої цінової політики компанії Elsevier може слугувати відмова Гарвардського університету впродовж двох останніх років від передплати доступу до повнотекстових і наукометричних баз даних компанії. Рада директорів цього навчального закладу, проаналізувавши щорічні витрати на ці потреби (близько 3,75 млн дол. США) і врахувавши, що за останні шість років Elsevier підвищила ціни на періодичні наукові видання на 145 %, ухвалила: «Сьогодні фінансово недоцільно продовжувати передплату на існуючих умовах». На думку університетських фахівців, єдиним шляхом вирішення проблеми є пропаганда вільного онлайн-доступу до наукових надбань світу.

Позицію Гарварду підтримали й інші наукові установи: учені різних країн світу ще півтора року тому оголосили бойкот компанії під промовистою назвою Cost of Knowledge («Ціна знань»). Ця акція триває й нині, хоча і не в тому масштабі.

Спочатку бойкот відзначався стрімким зростанням кількості учасників акції. Так тривало кілька місяців, а потім ця динаміка стала мінімальною. Учасники бойкоту пояснюють ситуацію нерішучістю самих авторів, особливо молодих, які публікують свої праці у виданнях Elsevier. І тут є певні резони, адже усталено пріоритетний рейтинг цитування певної наукової праці в міжнародній наукометричній базі Sciverse Scopus не тільки дає можливість молодому науковцю «заявити про себе» в науковому світі, а й значно полегшити пошук рецензованих праць, що можуть дати поштовх до подальших розвідок.

Отже, участь у зазначеній акції могли взяти переважно науковці визнані. Бойкот молодих дослідників, які лише ведуть пошук власного шляху в науці,

апріорі не дав би результатів. Деякі науковці не поспішали відмовлятися від звичної для них системи оприлюднення своїх напрацювань з інших міркувань – припинити співпрацю з відомим науковим виданням, звичайно, можна, це не складно, але ж яка альтернатива? Учасники акції розуміли, що логічним завершенням цієї «боротьби» має бути створення нової видавничої моделі. Усвідомлювали, що запровадження нових інформаційних наукових ресурсів потребуватиме від учасників, або принаймні від (інтер)національних ініціативних груп чималих не тільки фізичних, моральних зусиль, а й значних фінансових ресурсів.

Своїм досягненням учасники бойкоту вважають заснування нової інформаційної платформи Episciences Project і створення безкоштовного періодичного фахового онлайн-видання Forum of Mathematics, які дають можливість користувачам завантажувати наукові праці й користуватися наявними на платформі інформаційними ресурсами без обмежень. Крім того, останнім часом спостерігається значне збільшення кількості викладення авторами публікацій з різних галузей науки у вільному доступі (Open Access movement). Цей факт активістами бойкот-руху також позиціонується як результат їхньої просвітницько-агітаційної діяльності.

Багато хто з учасників цього протестного руху не відкидає в майбутньому можливості (а то й необхідності) існування комерційних посередників, які надаватимуть платні послуги з використання та розповсюдження науково-інформаційних ресурсів.

У науковій спільноті є сподівання, що подальший розвиток компанії Open Access movement може спонукати видавництва і їх агрегаторів переглянути свою фінансову політику. Для користувачів вони стануть пересічними постачальниками послуг, якими фахівці певної галузі зможуть скористатися за прийнятними цінами. За таких умов учені з усіх без винятку країн світу зможуть послуговуватися результатами наукової діяльності своїх колег (звісно, з дотриманням авторських прав) для нарощування власних дослідницьких пошуків.

Компанія Elsevier у перші місяці бойкоту пішла на певні поступки: стала надавати безкоштовний доступ до певних архівних баз (періодичні матеріали минулих років) з можливістю їх друку. Були враховані деякі положення Research Works Act та окремі зауваження й побажання науковців, рецензентів, які брали участь у бойкоті. Відбулося, хоча й незначне, але зниження цін на повнотекстові та наукометричні електронні ресурси.

Проте проблеми є. Процес змін загальмувався. І це пояснюється існуванням довгострокових контрактів між компанією Elsevier і світовими науковими й бібліотечними центрами. Через неможливість скасування

діючих контрактів не відбувається підписання відповідних угод з більш незалежними видавництвами. На думку експертів, бібліотеки, наукові установи, вищі навчальні заклади, урядові структури під час підписання угод з такими компаніями, як Elsevier, не тільки повинні відстоювати своє право на участь у формуванні прийнятих цін на науково-інформаційні бази даних, а й мати змогу залучати представників світової спільноти до відстоювання як своїх інтересів, так і всієї наукової громади. Українською важливо усунути непрозорість у відносинах із споживачами продуктів компанії й зробити більш публічним процес складання кошторисів.

Можливість підписання вигідної для конкретної установи угоди не може бути виходом із ситуації. На наш погляд, потрібно вести постійний пошук альтернативних рішень. І хоча створення альтернативних ресурсів, їх удосконалення й розвиток потребують значних зусиль і часу, бібліотечним установам варто ретельно зважувати доцільність закупівлі доступу до тих чи інших науково-інформаційних продуктів, вести виважену цінову політику. Адже повна відмова від якісних, але дорогих наукових продуктів зумовить інформаційний вакуум. Дозволити його собі може не кожна бібліотека, тому що однією з основних (і найгуманніших) функцій існування наукових періодичних видань і створення компактних наукометричних баз даних є поширення інформації в ім'я подальшого розвитку науки.

Через недостатнє фінансування бібліотечної галузі українські вчені, на жаль, не можуть сьогодні отримувати в повному обсязі новітню наукову інформацію. Хоча незначні щорічні державні видатки дають змогу передплачувати доступ до найавторитетніших видань, серед яких видавництво Elsevier посідає одне з провідних місць.

Для Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського питання передплати доступу до міжнародних науково-інформаційних ресурсів як повнотекстових, так і наукометричних баз даних теж є актуальним. Її співробітництво з видавництвом Elsevier триває з 2005 р.

Видання Elsevier, зокрема *Advances in Colloid & Interface Science*, *Applied Mathematical Modelling*, *Atomic Data & Nuclear Data Tables*, *Biosensors and Bioelectronics*, *Carbon*, *Cell Calcium*, *Cryobiology*, добре відомі українським науковцям. До 31.12.2013 р. скористатися науково-інформаційними ресурсами компанії можна було в читальних залах НБУВ.

Незважаючи на те що нині альтернативи закупівлі доступу до міжнародних наукових баз даних в Україні не існує, важливим є усвідомлення необхідності створення в найближчому майбутньому конкурентоспроможних інформаційних ресурсів, які б забезпечували

українським користувачам доступ до надбань сучасної науки, давали змогу вітчизняним ученим пропонувати результати своїх досліджень світовій науковій спільноті (*Камінський Ю. Видавництво «Elsevier» як джерело поповнення сучасних бібліотечних ресурсів // Бібліотечний вісник. – 2013. – № 5. – С. 16–19*).